

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

УДК 323.1(=163.41):78(091)

Српска политичка мисао

Прегледни
рад

број 1/2017.
год. 24. vol. 55.
стр. 279-298.

Јован Базић

*Учитељски факултет, Универзитет у Приштини – Косовска
Митровица*

Биљана Павловић

*Учитељски факултет, Универзитет у Приштини – Косовска
Митровица*

УЛОГА МУЗИКЕ У ФОРМИРАЊУ И РЕКОНСТРУКЦИЈАМА СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА *

Сажетак

У овом раду разматра се улога музике у формирању и реконструкцијама српског националног идентитета – од настанка српске средњовековне државе, па све до краја XX века. Ова разматрања заснована су на анализи литературе о националном идентитету и развоју музике у српском народу, у контексту релевантних друштвено-историјских процеса. У процесу конституисања и обликовања српског националног идентитета, истовремено се развијала и аутентична српска музика, која је имала интегративну и

---

* Овај чланак је резултат рада у оквиру научног пројекта Филозофског факултета Универзитета у Приштини – Косовска Митровица, *Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Број пројекта: III 47023).

васпитну улогу у српском етничком корпусу и испољавала се кроз развој родољубља и особених моралних вредности. Она је такву улогу остваривала како у време настанка српске државе и њеног процвата у средњем веку, тако и у време турског ропства, буна и ослободилачких ратова, а потом и у миру. Музика је, у крајњем исходу, доприносила учвршћивању националне свести, обликовању националног идентитета и развоју српског културног обрасца. С друге стране, и музика је, сама по себи, кроз своју посебност и аутентичност, изражавала одређени национални идентитет. До почетка XX века српска музика развијала се углавном спонтано и њена основна обележја, осим уметничке и естетске природе, била су аутентичност, особеност и оригиналност. Међутим, касније, од настанка Југославије, развој музике је све више усмераван одговарајућом културном политиком и она је била веома значајан инструмент у процесима реконструкције националног идентитета. Српски национални идентитет је током XX века прошао кроз три таласа реконструкције, који су били детерминисани националним интересима, идејно-политичким и државним разлозима у датим историјским околностима.

Кључне речи: српски идентитет, југословенство, музика, патриотизам

1. ОСНОВНА ПОЛАЗИШТА

Национални идентитет, као израз индивидуалног и колективног самоодређења, историјски настаје, развија се и испољава у процесима друштвеног развоја и обухвата целовите системе културних вредности. Њега конституишу различити културни, друштвено-историјски и политички чиниоци. Национални идентитет се, без обзира на разноврсна теоријска разумевања, заснива на свести о спознаји неких заједничких карактеристика припадника једне нације „око којих се формирају споне солидарности међу припадницима заједнице“, ¹⁾ и које је разликују од других нација. У такве карактеристике најчешће се убрајају: заједнички језик, заједнички митови и историјска сећања, заједничка религија, заједничка култура и систем вредности, заједничка економија и територија, и сл. ²⁾ Као основни типови националног идентитета углавном се истичу *етнички* и *грађански*, који се у литератури означавају и као: источни и западни, примордијални и конструктивни; органски и

1) Ђуро Бодрожкић, *Српски идентитет*, Српска књижевна задруга, Београд, 2015, стр. 5.

2) Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Zemun; Čigoja štampa, Beograd, 1998, стр. 21-31.

либерални; и сл.³⁾ Ова класификација потиче још од Мајнекеа (*Friedrich Meinecke*) из 1908. године, када је он „повукао разлику између *Kulturnation*, претежно пасивне културне заједнице и *Staatsnation*, активне самоопредељиве политичке нације“.⁴⁾

Према етничком моделу разумевања националног идентитета, његова основна обележја су специфични културни садржаји, односно: „претпостављене везе“ по лози и генеалогiji, народна мобилизација, језик, обичаји и традиција. Развијањем културних садржаја, шири се свест о националним митовима, обичајима, историји, језичкој заједници, као и о њеним традицијама. Тиме се, уједно, ствара и учвршћује свест о припадности одређеној етничкој заједници – нацији. Специфични културни садржаји, често се не поклапају са државним границама и држављанством. Овај модел познат је и као *романтично хердеровски* појам разумевања нације, који је настао под утицајем немачке романтике и њене критике западноевропског просветитељства и рационализма, уз истовремено истицање захтева народа за ослобођење и националну независност од вишенационалних империја у XIX веку. Међутим, крајем XX века, етнички модел националног идентитета нације нарочито је био изражен код историјски закаснелих нација које су, под утицајем реактивне усмерености романтике у прошлост, тежиле да оснују своје националне државе, што је посебно било испољено у време распада комунистичких федерација у Европи. Према грађанском моделу разумевања националног идентитета, нација је политичка заједница установљена на либералном принципу *једна нација – једна држава*. Овде се нација изједначава са државом, а припадност нацији, као свест о заједништву или осећању јединства које имају њени припадници, поистовећује са припадношћу одређене државе. Такво схватање националног идентитета устаљено је у стабилним западним друштвима где су се развојем тржишне економије и демократских институција смањивале противречности и разлике између *etnosa* и *demos*. Грађански модел националног идентитета чине: историјска територија; јединствена политичка заједница у којој је обезбеђена правно-политичка једнакост њених припадника; заједничка култура и идеологија.

Српски национални идентитет формиран је у дуготрајним друштвено-историјским процесима и развоја „осећања о својој по-

3) Јасна Милошевић Ђорђевић, *Човек о нацији: схватање националног идентитета у Србији*, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 5-48; Момчило Суботић, *Идентитет и геополитичка стварност Срба*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 9-11.

4) Antoni D. Smit: *Nacionalni identitet*, нав. дело, стр. 22.

себности и припадности једној заједници у оквирима једне државе“.⁵⁾ Кључни чинилац српског националног идентитета јесте национална свест, која је гајена вековима и потхрањивана снажним успоменама на феудалну државу Немањића и Душаново царство. Почети таквог сећања везују се за Стефана Немању и Светог Саву, који су успоставили српску државност и аутокефалност Српске православне цркве по византијском узору.⁶⁾ Схватање истоветности државне и религијске заједнице код Срба повезивало је људе у једну етничку целину, која је била „носилац државне идеје и духовног окупљања народа“.⁷⁾ Проглашавајући владаре из династије Немањића за светитеље, црква је наметнула култ владара – светитеља, који је био нуклеус формирања српске националне свести. Зато је у развоју српског националног идентитета доминантну улогу имало ширење култа српских средњовековних владара и светитеља, а потом и косовског мита, првенствено у народној књижевности, музици и ликовном стваралаштву. Кроз народну песму и причу, развијан је вредносни систем који велича храброст, пожртвованост, патриотизам, веру и слободарство, а осуђује кукавичлук, издајство, неверу, шкртост и сл.

У процесу формирања српског националног идентитета, истовремено се развијала и аутентична српска музика, која је имала интегративну и васпитну улогу у народу, чиме је уједно утицала на обликовање и јачање националног идентитета. Музика је била саставни део верских ритуала, државних и дворских церемонијала, ратних похода и победничких свечаности, прослава и народних весеља. Своју друштвену улогу музика је остваривала како у време настанка српске државе и њеног процвата у средњем веку, тако и у време турског ропства, буна и ослободилачких ратова, а потом и у миру. С друге стране, музика је, сама по себи, кроз своју посебност и аутентичност, изражавала одређени идентитет: „у оквиру музичке уметности имамо такође изражавање свог националног идентитета“.⁸⁾ У српским бунама, устанцима и ослободилачким ратовима, музика је снажно подстицала родољубива осећања, јачала борбени дух и јединство. Из различитих периода српске историје сачуване

5) Јован Базић, *Српско питање – политичке концепције решавања српског националног питања*, ЈП Службени лист Србије и Црне Горе, Београд; Институт за политичке студије, Београд, 2003, стр. 24.

6) Ђуро Бодрожкић, *Српски идентитет*, нав. дело, стр. 33-71.

7) Славенко Терзић, „Религија као фактор обликовања националног идентитета Срба“, у зборнику: *Сусрет или сукоб цивилизација на Балкану* (приредио: Славенко Терзић), Историјски институт САНУ, Београд, 1988, стр. 298.

8) Радомир Д. Ђорђевић, *Социологија и историја музике: Социологија музике*, Први том, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2016, стр. 84.

су многе патриотске песме и игре, које су својим пркосним, слободарским, родољубивим и хуманистичким духом снажно подизале моралну свест људи и подстицале на борбу за слободу. До стварања Југославије српска музика се развијала углавном спонтано и њена основна обележја, осим уметничке и естетске природе, била су аутентичност, особеност и оригиналност. Касније, развој музике све више је усмераван културном политиком и она је била веома значајан инструмент у процесима реконструкције српског националног идентитета.

2. УЛОГА МУЗИКЕ У ФОРМИРАЊУ СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

У време настанка српске средњовековне државе, српски владари и свештеници су музици придавали велики значај. У типичку су остале записане речи светог Саве: „Као што смо ми састављени од двога, тј. од душе и тела, тако су и ствари у манастиру. Као душа његова могла би се, наравно, разумети цела богољепна служба у пјенију, а као тело сам манастир“.⁹⁾ Из житија светог Симеона и светог Саве може се видети да су у манастирима извођене духовне и „уобичајене песме“, као и славословје, појање на бденију и друге.¹⁰⁾ Ове песме су биле саставни део верских ритуала и свих важних државних догађаја и прослава. Међу најпознатијим сачуваним средњовековним српским црквеним песмама су: *Вкусите и видите* (Жир Стефан Србин), *Крсту твојему* (Исаија Србин) и *Херувимска песма* (Никола Србин). Друштвени и музички живот средњовековне Србије обележили су и путујући музичари. Црква их је прогањала јер су на свом репертоару често имали песме и игре паганског порекла, а неретко су њима исмевали свештенике и критиковали владаре. Овакав однос према њима свакако указује на то да су црквене власти биле свесне колико музика може деловати на људе. Зато су покушавали да елиминишу утицаје који би стали на пут њиховој тежњи да, кроз црквену музику, народну свест обликују у духу византијске културе. На двору Стефана Првовенчаног редовно су одржаване свечаности у којима су учествовали музичари, док је Стефан Лазаревић говорио да „музике треба само

9) Роксанда Пејовић, *Српска музика од насељавања словенских племена на Балканско полуострво до краја XVIII века*, Универзитет уметности у Београду, Београд, 1998, стр. 39.

10) Димитрије Стефановић, „Музика у средњовековној Србији“, *Српска православна црква 1219-1969: Споменница о 750-годишњици аутокефалности*, САНУ, Београд, 1969, стр. 121.

онолико колико треба за рат да се нађе“.¹¹⁾ Дакле, поред забавне улоге коју је музика имала на дворским церемонијама и народним веселима, она је била и саставни део ратних похода и победничких свечаности, чиме је доприносила јачању борбеног морала и патриотске свести.

Падом српске државе под турску власт средином XV века дошло је и до великих промена у друштвеном и културном животу Срба. Турци су спречавали окупљања на којима се певају народне песме, јер су знали да су оне извориште националног духа и народне снаге, чему су настојали да се супротставе по сваку цену. Становништво је ради сигурности масовно напуштало градове и одлазило у села и планине. У таквим срединама било је много лакше неговати своју традицију и културу, па се сматра да је управо у планинским пределима патријархална култура очувана у најчистијим облицима.¹²⁾ Иза зидова цркава и манастира наставиле су да се поју црквене песме, док је народ у својим домовима кришом изводио традиционалне песме и игре и неговао своје обичаје „чувајући на тај начин национални идентитет и континуитет српског постојања“.¹³⁾ У народном стваралаштву је најпотпуније и најверодостојније изражен карактер српског народа, као и дух времена у коме је преживљавао. Традиционалне лирске народне песме и игре су и у најтежим временима биле јединствен извор сазнања и мудрости за младе нараштаје. Преношене усменим путем, песме су чувале „искуство народног живота, изградивши непоновљив систем моралних вредности“.¹⁴⁾ У свом жанровском богатству, оне су имале обредну, обичајну, магијску и забавну улогу, али се не може занемарити ни њихова васпитна функција. Тиме су јачале националну свест и непосредно утицале на обликовање српског националног идентитета. У вишевековном ропству под Турцима неговано је и епско песништво, које је преносило важну поруку друштву и будућим нараштајима. То је поезија снажне патриотске тематике и она је од изузетног значаја за формирање националне свести и моралног васпитања, а у судбоносним тренуцима била је и путоказ за будућност.

---

11) Стана Ђурић Клајн, *Историјски развој музичке културе у Србији*, Pro musica, Београд, 1971, стр. 14.

12) Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Требник, Београд, 1996, стр. 124.

13) Зорислава М. Васиљевић, *Рат за српску музичку писменост*, Просвета, Београд, 2000, стр. 12.

14) Биљана Павловић, „Васпитне вредности традиционалних народних песама и игара у настави музичке културе“, *Настава и васпитање*, Педагошко друштво Србије, Београд, 4/2013, стр. 679.

Тешки услови живота, потчињен положај, харач и друге врсте намета, приморали су српски народ да се одупре турском насиљу. Отпор је организован у виду хајдучије, устанака и учешћа Срба у ратовима великих сила против Турске. У време аустријске окупације Београда (1717-1740), када су Турци напустили Београд и један део северне Србије, Београд је све више добијао западњачка обележја у изгледу града, у начину живота, просвети и култури. Младо српско грађанско друштво прихватало је друштвене манире типичне за мађарску и аустријску аристократију, који су били изражени у својеврсном помодарству, као што је, на пример, у Војводини у образовању градских слојева, „нарочито градских госпођица, било неизбежно изучавање свирања на појединим инструментима, при чему је харфа била нарочито популарна“.¹⁵⁾ Истовремено, у Иригу је деловала *Слепачка академија*, у којој је негована гусларска уметност, а у манастирима се обнављало старо српско црквено појање, познато као *карловачко појање*. Одласком аустријске војске, Србија је поново пала под турску власт, а у народу је све више јачао отпор и чежња за слободом о којој се сањало и певало претходних векова.

У вишевековном ропству под Турцима, кроз особену културу, развијана је идеализована свест о припадништву српском народу, потомцима славних Немањића, косовских јунака и православној вери, али и о нужности ослобађања од турског ропства и потреби стварања јаке српске државе. Неподношљиви животни услови под Турцима, нарочито крајем XVIII и почетком XIX века, довели су до огромног незадовољства у српском народу, које је изазвало Први српски устанак (1804), на челу са Карађорђем. О њему је народ испевао многе епске песме.¹⁶⁾ С друге стране, и Карађорђе је настојао да у своју војску укључи музичаре, јер је осећао да они могу дати велики допринос у подстицају борбености и јачању родољубивих осећања. Из тог периода потиче и песма Доситеја Обрадовића *Востани Србије*, која је била химна устаничке Србије.¹⁷⁾ Истовремено са Карађорђевим устанком и борбом за стварање модерне српске државе, започет је и културно-просветни препород у српском народу, који је довео до конституисања српске нације у време када су то чинили развијени и слободни европски народи. То је

15) Стана Ђурић Клајн, *Историјски развој музичке културе у Србији*, нав. дело, стр. 41.

16) Једна од најпознатијих песама о њему је Растанак Карађорђа са Србијом, коју је написао чувени песник и гуслар Филип Вишњић, потом Карађорђе и Авдија ага Марић, Карађорђе вожд Србије и друге.

17) Миливоје Павловић, *Српска знамења, звуци, боје, облици*, Чигоја, Београд, 2007. стр. 48.

био дуг процес који се манифестовао у многобројним садржајима и облицима у различитим доменима културе и кроз различите идејне утицаје, достигавши свој процват у време романтизма (1848-1870). Процеси културно-просветног препорода Срба развијали су се на темељима патријархалне културе, народном стваралаштву и српској средњовековној књижевности и уметности, али и под снажним утицајем идејних струјања у Европи. У том процесу, музика је имала веома значајну улогу и све је више долазила до изражаја.

Европа се средином XIX века у Србији огласила „преко војних банди, корачница и дувачких лимених инструмената, као и кроз свирање српских госпођица у „гитар“ и клавир“.¹⁸⁾ А у српској војсци, још од 1830. године, делују оркестри, које је припремао Јосиф Шлезингер. Међу њима је био најпознатији оркестар *Књажевско-сербска банда*, који је Шлезингер формирао у Крагујевцу. Тај оркестар је „имао велику улогу у државном церемонијалу, у крагујевачком позоришту, па и у забавном животу тадашње српске престонице“.¹⁹⁾ Најчешће извођена дела били су маршеви, који су подизали борбени морал војника и подстицали национална осећања. Половином XIX века јављало се велико интересовање и за хорско певање, које постаје „не само централни стуб српске музичке културе, него заузима и важно место у политичкој и просветној делатности српског грађанства“.²⁰⁾ У то време идеје романтизма постају све израженије, а у музици се испољавају кроз многе родољубиве песме. Међу њима је била најпопуларнија песма Даворина Јенка *Боже правде*, која је касније проглашена за српску химну. У музичком животу Срба крајем XIX века, једна од најзначајнијих личности био је Корнелије Станковић, који је, следећи Вука Караџића, сакупљао и мелографисао српске духовне и народне мелодије, обрађујући их и прилагођавајући за извођење у облику соло песама или хорских композиција уз клавирску пратњу. Осим Станковића, српска национална музика је крајем XIX и почетком XX века обележена делима многих композитора који су инспирацију за своје стваралаштво пронашли у традицији и националној историји.²¹⁾

Срби су у XX век ушли са обликованим националним идентитетом, учвршћеном националном државом, уставном монархијом, која је била уређена на либерално-демократским начелима и међународно призната. Међутим, велики део српског народа на

18) Зорислава М. Васиљевић, *Рат за српску музичку писменост*, нав. дело, стр. 18.

19) Стана Ђурић Клајн, *Музички записи*, Вук Караџић, Београд, 1986, стр. 24.

20) Стана Ђурић Клајн, *Историјски развој музичке културе у Србији*, нав. дело, стр. 70.

21) Из тог периода, нарочито су познати: Даворин Јенко, Јосиф Маринковић, Стеван Стојановић Мокрањац, Исидор Бајић, Станислав Бинички, Петар Коњовић, Коста Манојловић, Милоје Милојевић, Стеван Христић, Марко Тајчевић и други.

Балкану и у другим деловима јужне Европе живео је у оквирима Аустроугарске и Отоманске империје, па је стално тежио ослобођењу и прикључењу Краљевини Србији. Зато је српски национални идентитет формиран полицентрично око више својих културних, економских, духовних и политичких центара, што је утицало на „разноликост културних варијетета, па и политичких образаца и менталитета Срба“.²²⁾ Тако формирана српска национална свест премостила је и повезала територијално удаљене и фрагментирани делове српства, у чијем крилу је све више обликована идеја о коначном ослобођењу и уједињењу српског народа, што је нарочито кулминирало у ослободилачким ратовима (1912-1918).

Музика у том периоду добија све већи значај и друштвени смисао, дајући свој допринос остварењу националних идеала. Посебан значај се приписује војним оркестрима које је формирао Станислав Бинички. Ови оркестри давали су немерљив допринос подизању борбеног морала,²³⁾ јер музика, како је говорио генералисимус Суворов, „удваја и утростручава армију“.²⁴⁾ У тренуцима најтежих борби, војна музика је улазила у ровове да бодри војнике и у болнице да помаже оздрављењу рањеника.²⁵⁾ Војни оркестри учествовали су и у прославама које су организоване у многим местима током рата. Бинички је, као и многи други српски композитори, неуморно компоновао, а његово дело *Марш на Дрину* постало је симбол победе и родољубиве музике. Из тог периода сачуване су многе песме које сведоче о јунаштву и пожртвованости српског народа у борби за слободу, очувању свог националног идентитета, части, поноса и достојанства. Настајале су спонтано, из потребе да се саопшти неки догађај из борбе, да се опише занос, усхићење, туга, бол.²⁶⁾ У таквим околностима, песме су својим пркосним, слободарским надањућем снажно подизале моралну свест људи, јачале борбени дух и јединство, позивале на борбу за спас отаџбине. Зато српска музика из Великог рата „носи снажну поруку и емоцију“,²⁷⁾

22) Милан Матић, *Српска политичка традиција*, Институт за политичке студије, Београд, 1998, стр. 169.

23) О томе сведочи и наредба команданту Шумадијске дивизије да музику Коњичке дивизије привремено упуту у Крагујевац „да би се, поред службе у гарнизону, употребила и за подизање војничког духа код регрута“ (Гордана Крајачић, *Војна музика и музичари 1831–1945*, НИЦ Војска, Београд, 2003, стр. 50).

24) Према: Стана Ђурић Клајн, *Музички записи*, нав. дело, стр. 22.

25) Жарко Петровић, *Солунке песме*, Нота, Књажевац, 1988, стр. 128.

26) Milivoj Rodić, *Narodna poezija revolucionarnih epoha kao književni fenomen*, Svet knjige, Beograd, 2005, стр. 173.

27) Биљана Павловић, Драгана Цицовић Сарајлић, „Српска уметничка музика током Великог рата и њена заступљеност у савременој настави музичке културе и историје“,

која је централно место у разумевању српских слободарских тежњи на почетку XX века.

Понесени идејом о слободи, Срби су тежили повезивању територијално удаљених делова, у којима су живели њихови сународници. Решење за остваривање ове идеје видели су у стварању Југославије, за коју се српски народ изборио током Првог светског рата. Стварањем Југославије, највећи део Срба бива обухваћен једном државом, у којој су били окупљени и други словенски народи, као и бројне етничке и конфесионалне заједнице које су се затекле на том простору.

3. УПОТРЕБА МУЗИКЕ У РЕКОНСТРУКЦИЈАМА СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Питање националног идентитета актуелизује се у периодима наглих и брзих друштвених промена, када појединци или друштво „у бекству од несигурности, прибегавају преиспитивању свог идентитета или трагају за новим, односно реконструкцији националног идентитета“.²⁸⁾ Зато циљеви конструкције или реконструкције националног идентитета нису идентитет сам по себи, већ средство за стварање или реконструкцију државе. То се чини различитим друштвеним акцијама, најпре променама у симболичким компонентама политике, а потом и системским променама у културној и просветној политици. Српски национални идентитет је током XX века прошао кроз три таласа реконструкције: Први, стапање српског идентитета у југословенски кроз идеологију *југословенства*; други, у процесу успостављања комунистичке концепције националне политике *братство и јединство*; и трећи, у време разбијања Југославије, *повратак српству*. У овим реконструкцијама долазиле су до изражаја и политичке поделе у српском народу, као и сукоби са другим народима који су били условљени различитим идеологијама и интересима, као и утицајима великих сила.

У време стварања Југославије извршена је прва реконструкција српског националног идентитета, која је била изражена кроз идеологију југословенства, унитарно уређење државе, промене у симболичким компонентама политике и промене у просветној и културној политици. Југословенство, засновано на веровању о ет-

---

у зборнику: *Век српске голготе 1915-2015*, књ. III, (приредио: Урош Шуваковић), Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2016, стр. 372.

28) Јован Базић, „Национални идентитет у процесу политичке социјализације“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, Vol. 34, 4/2011, стр. 337.

ничком пореклу, језичком и културном јединству Јужних Словена, било је веома снажан подстрек уверењу да они чине једну нацију и да треба да граде једну државу. Првим својим уставом (1921) југословенска држава уређена је као унитарна парламентарна монархија. Истовремено, уз процес уставне конституције, дошло је до фаворизовања заједничких елемената националне културе и југословенства, као и потискивања засебних идентитета. Убрзано су реконструисани или маргинализовани многи чиниоци српског националног идентитета, што се најпре манифестовало кроз укидање имена државе Србије као основног обележја њеног идентитета: „На олтар уједињења српски народ је 1918. године ставио и име своје државе и своју државност, а касније и свој национални идентитет“.²⁹⁾ Уследиле су убрзане промене и у симболичкој компоненти политике, које су у, извесној мери, кроз механичко спајање ранијих графичких решења грбова, застава и строфа националних химни, изражавале мозаик различитости и континуитет са претходним националним обележјима. Међутим, промене у културној и просветној политици текле су много спорије. Школе су ушле у нову државу са плановима и програмима из претходних држава и различитих цивилизација. Јединствено школско законодавство успостављено је тек у време *Шестојануарске диктатуре* (1929–1933), када је „режим [је] настојао да артикулише јединствену просветну политику путем које би идеологија југословенства могла најефикасније да утиче на свест генерација које су обухваћене школом“.³⁰⁾ Међутим, култура и просвета нису успеле да интегришу заједничке вредности нити да изграде нове које би допринеле учвршћивању југословенства и стабилизацији државе.

Музички живот Србије између два светска рата одисао је идејом југословенства, која је истицана као вредност којој треба тежити. То се нарочито изражавало кроз многобројне музичке манифестације, оснивање културних институција и музичких пројугословенских часописа. Већ из самих назива музичких манифестација, које су одржаване широм Србије, а нарочито у Београду, изражена је југословенска опредељеност: *Први концерт југословенске хорске музике* (1926), *Прва југословенска музичка изложба* (1926), *Први сплет немачких друштава из свих крајева Југославије* (1929) и сл. То је јасно указивало на идеолошку платформу и

29) Елена Гуськова, „Историческая роль Сербии в сохранении национальной идентичности балканских народов“, у зборнику: *Национални идентитет и суверенитет у Југоисточној Европи* (приредио: Славенко Терзић), Историјски институт САНУ, Београд, 2002, стр. 115.

30) Љубодраг Димић, *Историја српске државности – Срби у Југославији*, књ. 3, САНУ – Огранак у Новом Саду и други, Нови Сад, 2001, стр. 91.

вредносни систем коме се тежило. Такође, забележен је и процват музичке периодике. У овим часописима су уметници и критичари настојали да представе рад српских, хрватских и словеначких композитора, али и да искажу своје ставове о идеологији југословенства. Док су једни испољавали нескривене емоције и приврженост југословенству, други су изражавали критичке ставове и резервисаност према заједничкој држави. Када је краљ Александар увео диктатуру, композитор Милоје Милојевић је одушевљено писао: „Данас је настао тренутак да кроз душе Југословена проструји једна мисао, једна љубав и једна вера“.³¹⁾ Ову Милојевићеву реакцију критиковао је Никола Херцигоња, коме је било неприхватљиво такво југословенство. Расправа о формирању *Јужнословенског певачког савеза* такође је указала да постоји разлика у хрватским и српским погледима на југословенство, као и да је „у Хрватској постојала снажна свест о примарној припадности хрватском националном корпусу и да ту свест није надвладала идеја југословенства“.³²⁾ С друге стране, многи српски музичари упорно су позивали на изградњу и одбрану јединствене националне културе, јер је „за српску културну политику, југословенство [је] увек било циљ коме су подређени сви елементи самоостварења“.³³⁾ У овом периоду настала су многа музичка дела инспирисана идејом југословенства: *Југословенска симфонија* (М. Пауновић), *Југословени* (М. Милојевић), циклус песама *Моја земља*, где су уврштене песме из свих делова Југославије (П. Коњовић) и сл. Након атентата на краља Александра Карађорђевића (1934), међународне околности почињу да се мењају. Долази до јачања фашизма и комунистичког покрета, што је све више подривало Краљевину Југославију. У музичким часописима је све учесталије оспоравана идеја југословенства, што је пружало прилично реалну слику друштвених прилика, политичких и идејних превирања у Југославији.

Друга реконструкција српског националног идентитета и југословенства извршена је у крилу југословенског комунистичког покрета. Још на почетку рата, комунисти су дефинисали нову националну политику, која је била изражена кроз пароли *братство и јединство*, по узору на идеју Француске револуције (*Liberté, égalité, fraternité*). Ова парола најпре је изражавала апел уједињењу народа

---

31) Александар Васић, „Два погледа на југословенство у српској музичкој периодици међуратног доба“, *Музикологија*, Музиколошки институт САНУ, Београд, 17/2014, 155-165, стр. 162.

32) Исто.

33) Мило Ломпар, *Дух самопорицања: прилог критици српске културне политике*, Otphesus, Нови Сад, 2012, стр. 433.

Југославије у борби против фашистичког окупатора и заустављању братоубилачког рата, а потом је била и симбол „југословенске интеграције и, у крајњем, стварања југословенске националне свести“.³⁴⁾ Парола братство и јединство била је препознатљив знак званичне националне политике и њен циљ био је да допринесе међусобном разумевању и уважавању народа и етничких заједница у Југославији, смањењу етничке дистанце међу грађанима, њиховој једнакости, развијању осећања солидарности и емпатије. Оваква национална политика била је изражена кроз: прокламације о равноправности народа, федерално уређење земље, установљење и слављење заједничких празника, стално истицање заједничких вредности, различите културне манифестације, мешовите бракове и слично. Последица такве националне политике испољена је и у томе што је велики број људи истицао југословенство као свој национални идентитет.

Промене у симболичкој компоненти политике такође су извршене још на почетку рата. Уместо монархистичких обележја југословенства истакнута су комунистичка, где је централно место заузимала црвена звезда петокрака, као симбол комунистичке револуције. Такође, и друге идентитетске промене су вршене убрзано, нарочито у друштвеном уређењу земље. Стваран је нов идентитет, који је у својој основи имао одбрану земље од фашизма и борбу против оружаних формација које су се супротстављале партизанском покрету и комунистичкој идеологији. На тој основи надограђивани су и други идентитетски чиниоци, особито развијање атеистичких и комунистичких погледа на свет, потискивање националних разлика и истицање заједничких вредности, као и развијање равноправности кроз федерално уређење земље. Федералним уређењем Југославије српски народ је подељен у три федералне јединице, а у Републици Србији установљене су две аутономне покрајине. Одмах након ослобођења, комунистичка власт настојала је да различитим мерама превазиђе културну и просветну заосталост, потисне идеолошке остатке буржоаске свести у народу и оствари васпитање широких народних маса у складу са новим идејно-политичким вредностима – у духу социјализма и братства и јединства. У јединственим образовним програмима били су изражени идеолошки садржаји националне политике. Међутим, југословенство засновано на комунистичкој идеологији није имало довољно кохезивних елемената да очува заједничку државу. Уз изражен комунистички интернационализам, све је више обезвређивана и одрицана етничка сличност и јужнословенско порекло већине народа који су

34) Aleksa Đilas, *Osporavana zemlja: Jugoslovenstvo i revolucija*, Književne novine, Beograd, 1990, стр. 233.

живели у Југославији. С друге стране, и „идеја Југославије била је у сталном сукобу са националним идеологијама“.³⁵⁾ Више заснована на комунистичкој идеологији него на идеји југословенства, Југославија се распала исто као и њена комунистичка идеологија.

У току рата и у комунистичкој Југославији музика је била значајан чинилац у реконструкцији националног идентитета. Она је доприносила јачању борбеног морала, заједништва и везивала је људе кроз нове идеолошке конструкте, јер, како је говорио генерал Коста Нађ, „песмом се, колико и оружјем, учвршћивало наше борбено заједништво“.³⁶⁾ Таква музика је настајала превасходно осмишљеном културном политиком и ефикасно пласирана кроз различите канале друштвене комуникације. Нарочито је истицана нова химна Југославије *Хеј, Словени*. Она је, поред грба и заставе, била један од најважнијих симбола државности и најутицајнија патриотска песма. Револуционарне песме постале су симбол отпора и нових идејно-политичких промена. Оне су својом садржином и тематиком изражавале „најпрогресивније тежње обесправљених и понижених и подизале борбени дух и револуционарну свест, без обзира на своју каткад и сасвим скромну уметничку вредност“.³⁷⁾ То су биле углавном револуционарне песме из Октобарске револуције, шпанског грађанског рата (1936-1939) и предратне борбе радничке класе, као и „песме настале за време партизанског рата већином укрштањем народних и уметничких елемената, или пак адаптирањем старих револуционарних мелодија новом тексту“.³⁸⁾ Тако су настале и многе познате песме (*По шумама и горама*, *Са Овчара* и *Каблара*), које су биле веома популарне и после рата. Те тзв. масовне песме се негују у послератном периоду, али се и експериментише са стилизацијом народног мелоса. Ова два жанра карактеристична су за период социјалистичког реализма, јер су одговарали тадашњем императиву „за компоновањем и извођењем ‚напредних‘ дела, ‚полетног‘, оптимистичког карактера, инспирисаних домаћим фолклором и темама партијског и револуционарног култа“.³⁹⁾ Ове песме доприносиле су развијању братства и јединства, као и патриотских осећања према социјалистичкој Југославији, што су били основни циљеви нове идеологије.

35) Бранко Петрановић, *Југословенско искуство српске националне интеграције*, Службени лист СРЈ, Београд, 1993, стр. 159.

36) Андрија Томаšek (priredio), *Музика и музичари у НОБ-у: zbornik sećanja*, Savez organizacija kompozitora Jugoslavije, Београд, 1982, стр. 5.

37) Миловој Родић, *Narodna poezija revolucionarnih epoha kao književni fenomen*, нав. дело, стр. 22.

38) Стана Ђурић Клајн, *Историјски развој музичке културе у Србији*, нав. дело, стр. 159.

39) Јелена Арнаутовић, *Između politike i tržišta: popularna muzika na Radio Beogradu u SFRJ*, Radio-televizija Srbije, Београд, 2012, стр. 38.

Велики допринос учвршћивању југословенског социјалистичког идентитета и развоју политике братства и јединства пружала је и музика са омладинских радних акција. У почетку су то биле песме и игре из НОБ-а, а потом је настајала и аутентична акцијашка музика у којој је снажно изражено југословенство, патриотски набој и спремност младих да се несебично жртвују у изградњи земље. Ова музика је свој врхунац достигла крајем 70-их и почетком 80-их година, а многи популарни певачи и рок групе су на свом репертоару имали песме са тематиком радних акција. На музички живот и националну културу веома битно утицала је рокенрол и поп музика, која је у Југославију ушла после сукоба са Информбиром (1948) и окретања према Западу. Рокенрол и поп музика су по својој природи имале космополитски, либерални и агресивни карактер, тако да су веома успешно утицале на формирање музичког укуса код младих. Истовремено, ова музика је врло ефикасно потискивала домаћу музику, особито народну. Тиме су, у суштини, рокенрол и поп музика доприносиле неутрализацији и потискивању националних идентитета. Зато је ова музика била у функционалној вези са политиком братства и јединства, без обзира на њихов различит идеолошки карактер.

Значајну улогу у конструисању представе о југословенском идентитету имали су медији који су у послератном периоду форсирани песме са тематиком југословенског социјалистичког патриотизма. Радио Београд имао је обавезу да подржава и промовише социјалистичку идеологију, што је било видљиво „не само у обележавању државних празника и јубилеја, него и у забрањивању/подстицању промовисања одређених извођача популарне музике у зависности од њихове политичке (не)подобности“.⁴⁰⁾ Непосредно након Титове смрти (1980), убрзано су компоноване многе песме са родољубивим садржајима и снажним југословенским опредељењима намењене масовној публици. Међу њима је била најпопуларнија песма *Од Вардара па до Триглава* (Милутин Поповић Захар), која је постала култна и сматрана другом југословенском химном. Било је сасвим очигледно да се криза Југославије све више продубљује и ова музика је изражавала вапај за опстанком државе.

Трећа реконструкција српског националног идентитета извршена је у време кризе и разбијања Југославије крајем 80-их година. Тада долази до напуштања југословенства и истовремене борбе за обнову српског националног идентитета и суверенитета. Криза се продубљивала у свим областима друштвеног живота и била је изражена у све учесталијим социјалним и националним протестима.

40) Исто, стр. 25.

Упоредо са кризом, развијала се и све слободнија критичка мисао, која је у Србији свој најпотпунији израз имала у недовршеном *Меморандуму Српске академије наука и уметности* (1985).⁴¹⁾ Убрзо је и у руководству Србије дошло до промене националне политике, нарочито према Косову и Метохији (1987), а потом и до уставних промена којима је редефинисан политички систем. Српска православна црква је, као и друге верске заједнице, појачала своју активност и била све присутнија у многим сегментима друштвеног живота, па су се људи све више враћали вери. Тиме је црква допринела националној мобилизацији, што је своју кулминацију достигло у време обележавања шестстоте годишњице Косовске битке (1989). Реконструкција српског, као и других националних идентитета у Југославији, вршена је веома брзо. Одједном је започета ревалоризација традиционалних вредности и истицање ранијих националних обележја и заборављених празника; оживљени су митови и легенде, сећање на националне хероје и славне битке предјугословенског периода; масовно је публикована литература са националним темама. У свему томе било је доста неукуса, кича, претеривања и еуфорије. Дошло је и до растакања заједничког језика (српскохрватског) и његовог раслојавања сагласно новим политичким променама. У крајњем исходу, на југословенској културној сцени дошло је до великог неслагања и сукоба око основних заједничких начела и система вредности, тако да би се, аналогно једној ситуацији у Америци, и овде могла применити теза о „културном рату“.⁴²⁾

У процесу разбијања Југославије, и у музици долази до великих промена. Све је више потискивана музика југословенског и револуционарног карактера и уместо ње на сцену је ступала музика у којој се велича српска историја и српски јунаци. Велику славу доживљавају и песме којима се афирмативно пева о равногорском покрету. Долази и до појаве певачких етно група, које су оживеле сећање на изворну српску традицију и културу. Њихове песме постале су спона у успостављању емпатијског односа према прецима, па су, у значајној мери, доприносиле обнови српског националног идентитета. Почетком 90-их година у наставне програме поново је уврштена *Химна Светом Сави*, као и неке духовне песме. Оне су постале саставни део школског певачког репертоара и пригодних културно-уметничких програма. Са великим одушевљењем

41) Јован Базић, *Српско питање – политичке концепције решавања српског националног питања*, нав. дело, стр. 110-120.

42) William G. Jacoby, „Is There a Culture War? Conflictining Value Structures in American Public Opinion“, *American Political Science Review*, American Political Science Association, New Hampshire, Vol. 108, 4/2014, стр. 767.

извођене су и песме посвећене Србији и Косову и Метохији. У процесу распада Југославије, упоредо са ренесансом националне музике, долази и до наглог уплива многих елемената оријенталне музике. То је резултирало стварањем новог жанра, тзв. *турбо-фолка*, који садржи мешавину различитих музичких традиција, фолклора и жанрова. Реч је о музици слабих уметничких и естетских квалитета, у којој доминирају неукус и шунд. Она буди површна и елегична осећања, чиме задовољава ниске културне стандарде и нарушава аутентичност музичког стваралаштва у српској култури. С друге стране, она је и последица утицаја постмодерне на музику, као релативизације уметничких критеријума и оригиналности.

У крајњем исходу, може се закључити да је музика имала изузетну улогу у формирању српског националног идентитета и његовим реконструкцијама али је, с друге стране, и српски национални идентитет био утемељен у музици, која је кроз своју еволуцију имала вишеструке функције и била саставни чинилац вредносног система српског народа.

ЛИТЕРАТУРА

- Базић Јован, „Национални идентитет у процесу политичке социјализације“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, Vol. 34, 4/2011, стр. 335-354.
- Базић Јован, *Српско питање – Политичке концепције решавања српског националног питања*, ЈП Службени лист Србије и Црне Горе, Београд; Институт за политичке студије, Београд, 2003.
- Бодрожић Ђуро, *Српски идентитет*, Српска књижевна задруга, Београд, 2015.
- Васиљевић М. Зорислава, *Рат за српску музичку писменост*, Просвета, Београд, 2000.
- Васић Александар, „Два погледа на југословенство у српској музичкој периодици међуратног доба“, *Музикологија*, Музиколошки институт САНУ, Београд, 17/2014, стр. 155-166.
- Гуськова Елена, „Историческая роль Сербии в сохранении национальной идентичности балканских народов“, у зборнику: *Национални идентитет и суверенитет у Југоисточној Европи* (приредио: Славенко Терзић), Историјски институт САНУ, Београд, 2002, стр. 107-117.
- Димић Љубодраг, *Историја српске државности – Срби у Југославији*, књ. 3, САНУ –Огранак у Новом Саду и други, Нови Сад, 2001.
- Деретић Јован, *Историја српске књижевности*, Требник, Београд, 1996.
- Ђорђевић Д. Радомир, *Социологија и историја музике: Социологија музике*, Први том, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2016.

- Ђурић Клајн Стана, *Историјски развој музичке културе у Србији*, Pro musica, Београд, 1971.
- Ђурић Клајн Стана, *Музички записи*, Вук Караџић, Београд, 1986.
- Крајачић Гордана, *Војна музика и музичари 1831-1945*, НИЦ Војска, Београд, 2003.
- Ломпар Мило, *Дух самопорицања: прилог критици српске културне политике*, Огрheus, Нови Сад, 2012.
- Матић Милан, *Српска политичка традиција*, Институт за политичке студије, Београд, 1998.
- Милошевић Ђорђевић Јасна, *Човек о нацији: схватање националног идентитета у Србији*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Павловић Биљана, „Васпитне вредности традиционалних народних песама и игара у настави музичке културе“, *Настава и васпитање*, Педагошко друштво Србије, Београд, 4/2013, стр. 668-681.
- Павловић Биљана, Цицковић Сарајлић Драгана, „Српска уметничка музика током Великог рата и њена заступљеност у савременој настави музичке културе и историје“, у зборнику: *Век српске голготе 1915-2015*, књ. III, (приредио: Урош Шуваковић), Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2016, стр. 359-375.
- Павловић Миливоје, *Српска знамења, звуци, боје, облици*, Чигоја штампа, Београд, 2007.
- Пејовић Роксанда, *Српска музика: од насељавања словенских племена на балканско полуострво до краја XVIII века*, Универзитет уметности у Београду, Београд, 1998.
- Петрановић Бранко, *Југословенско искуство српске националне интеграције*, Службени лист СРЈ, Београд, 1993.
- Петровић Жарко, *Солунке песме*, Нота, Књажевац, 1988.
- Стефановић Димитрије, „Музика у средњовековној Србији“, у зборнику: *Српска православна црква 1219-1969: Споменница о 750-годишњици аутокефалности*, САНУ, Београд, 1969, 117-127.
- Суботић Момчило, *Идентитет и геополитичка стварност Срба*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Терзић Славенко, „Религија као фактор обликовања националног идентитета Срба“, у зборнику *Сусрет или сукоб цивилизација на Балкану*, (приредио: Славенко Терзић), Историјски институт САНУ, Београд, 1988, стр. 295-306.
- Arnautović Jelena, *Između politike i tržišta: popularna muzika na Radio Beogradu u SFRJ*, Radio-televizija Srbije, Beograd, 2012.
- Đilas Aleksa, *Osporavana zemlja: Jugoslovenstvo i revolucija*, Književne novine, Beograd, 1990.
- Jacoby William G, „Is There a culture War? Conflictining Value Structures in American Public Opinion“, *American Political Science Review*, American Political Science Association, New Hampshire, Vol. 108, 4/2014, стр. 754-771.

Rodić Milivoj, *Narodna poezija revolucionarnih epoha kao književni fenomen*, Svet knjige, Beograd, 2005.

Smit D. Antoni, *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd; Čigoja štampa, Zemun 1998.

Tomašek Andrija (priredio), *Muzika i muzičari u NOB-u: zbornik sećanja*, Savez organizacija kompozitora Jugoslavije, Beograd, 1982.

Jovan Bazic, Biljana Pavlovic

MUSIC ROLE IN ESTABLISHING AND RECONSTRUCTION OF SERBIAN NATIONAL IDENTITY

Resume

The long-term socio-historical processes of feeling uniqueness and belonging to ethnic, cultural and political communities formed the Serbian identity. National consciousness, associated with Nemanja and St. Sava and centered on memories of the existence and glory of Serbian medieval state, is the key factor of Serbian identity. They won the autocephalous Serbian Orthodox Church and laid the foundations of Serbian statehood after the Byzantine model. Very important role in formation of Serbian identity played music. It has been an integral part of religious rituals, state and court ceremonies, military campaigns and the winning ceremony, celebration and folk joy. In those events, the music directly contributed to the development of patriotic feelings and combat morale. The Turkish authorities have prevented the maintenance of religious rituals, folk customs and celebrations during centuries of slavery under their rule. However, behind its walls, churches and monasteries continued to be places where the people could choir hymns as well as in their homes, were people secretly sang and played, nursed their customs, thanks to which managed to preserve their culture and national consciousness.

From the First Serbian Uprising (1804), the music was more present in people but also among the rebels. At the same time, besides the process of liberation from the Ottoman Empire and the creation of the modern Serbian state, the Serbian people carried out a major cultural and educational revival. Inspired by Serbian folklore, church music and national history music was even more artistically shaped in the works of many composers. Music strongly urged patriotic feelings, which is especially evident at the time of liberation wars (1912-1918). Those songs, by their defiant, libertarian, patriotic and humanistic spirit po-

werfully lifted the moral conscience of the people, strengthened the fighting spirit and unity and encouraged fight for freedom.

Serbian music has evolved largely spontaneously its basic characteristics, in addition to artistic and aesthetic nature, the authenticity, peculiarity and originality until the creation of Yugoslavia. Later, the development of music was increasingly directed by cultural policy and it was a very important instrument in the process of reconstruction of national identity. During the twentieth century Serbian identity went through three waves of reconstruction, which were determined by national interests, ideological, political and national reasons: 1) blending of Serbian identity into the Yugoslav; 2) the transformation of the Yugoslav identity through politics of *brotherhood and unity*; and 3) as Yugoslavia disintegrated return to Serbianhood. According to the new system of values and the prevailing ideological and political convictions, music creativity was favored in these processes. By doing this and favoring Yugoslav, cosmopolitan, revolutionary and other elements that have formed new music and celebrated musical life in Yugoslavia, national music has been increasingly suppressed. Such music directly contributed to the development of the Yugoslav consciousness, strengthening unity and tied the people through new ideological constructs. The renaissance of the Serbian national music took place at the time of leaving the Yugoslav and renewal of Serbian identity, especially in awakening national consciousness and developing national feelings.

The music had a very important role in the formation of Serbian national identity as well as its reconstruction. On the other hand, the Serbian identity was grounded in authentic music, which through its evolution had multiple functions and was an integral factor in the system of values of Serbian society.

Keywords: Serbian identity, Yugoslavhood, music, patriotism

---

* Овај рад је примљен 01. фебруара 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 21. фебруара 2017. године.